

Пред 30-годишнината на Априлския пленум
и XIII конгрес на БКП

**„АПРИЛСКАТА ЛИНИЯ НА ПАРТИЯТА Е ПРЯКО
ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА ДИМИТРОВСКИЯ КУРС...“**

АЛЕКСАНДЪР ОБРЕТЕНОВ

Александър Обретенов е не само изтъкнат учен, член-кореспондент на БАН, автор на многобройни трудове в областта на изкуствознанието. Предан воин на партията, Ал. Обретенов винаги е бил и продължава да бъде на предната линия в борбата за осъществяване на комунистическите идеи в областта на културата. Още през 30-те и 40-те години заема отговорни партийни постове, работи в средите на демократично настроената прогресивна интелигенция, оттогава датират и първите му брошури и статии, с които той воюва за партийната правда, за социалистическо изкуство. След Девети септември Ал. Обретенов е сред най-близките съратници на Георги Димитров, през 1945 г. е избран за председател на Камарата на народната култура, допринася много за обединяването на прогресивната интелигенция около линията на партията.

Като първи главен редактор на вестник „Народна култура“, като директор на Института за изкуствознание, като общественик и учен Ал. Обретенов е сред хората, които най-тясно са свързани с обновителния процес след 1956 г. В навечерието на тридесетгодишнината на Априлския пленум и XIII конгрес на БКП списание „Литературна мисъл“ се обърна към чл.-кор. Ал. Обретенов с молба да сподели свои мисли и спомени за промените, настъпили в обществения и културния живот, в политическото мислене по това време. Чл.-кор. Ал. Обретенов бе любезен да отговори на въпросите, поставени от представител на редакцията.

— Аз искам да започна с една мисъл, която съм чул лично от Георги Димитров няколко пъти. Когато сочеше, че пред нас предстоят големи исторически задачи, много трудности, той обичаше да казва, че нашият път не е гладък като паважа на площад „Девети септември“. И действително освен с успехи, с големи постижения нашият път е осеян с много трудности. Такива трудности настъпиха в нашата партия, в държавното ръководство, в културния живот наскоро след смъртта на Георги Димитров. Трябва веднага да подчертая, че генералната линия си остана същата, не се явиха тенденции за измяна изобщо на курса, който беше установен от Димитров и приет на Петия конгрес. Но коренно се промениха методите, с които се боравеше, начините, по които се осъществяваше тази линия, отношението към хората, към творците, към самите проблеми.

Каква беше накратко Димитровската линия, линията на целия му живот, линията, която се прояви на VII конгрес на Коминтерна — сплотяване на всички кадри, на всички сили, които непосредствено да вземат участие в ра-

ботата. Това е ленинското разбиране, че делото на изграждането на социализма е дело на самите маси. Постепенно след смъртта на Димитров в ръцете на една група начело с Червенков се съсредоточи цялата държавна и партийна власт. И се зароди едно схващане, че тази група ще ръководи цялата работа, че масите, творците, интелигенцията няма да имат думата. Това беше отклонение от основната идея, ленинската и димитровската. Постепенно масите се отстраняваха, променяха се методите на ръководство във всички области — на стопанството, на културата, на политическия живот и т. н. Така че се касаеше за лошо провеждане, за ликвидирание на правилните методи на партийно и държавно ръководство, а не за измяна спрямо самия курс за изграждане на социализма. Всичко това скова политическата активност, отрязваше се много зле на темповете, на перспективите.

— Проф. Обретенков, бихте ли илюстрирали мисълта си с някои конкретни резултати от неправилните методи на ръководство?

— Аз си спомням например как в началото на 50-те години много тържествено, с голямо задоволство, бих казал с радост Червенков провъзгласи, че проблемът със зърното в България е решен. То се случи една година урожайна тогава, имахме много жито, напълнихме силозите и той провъзгласи, че проблемът със зърното, или с други думи — че аграрният въпрос изобщо е решен. Наистина ние намерихме след Девети септември, и Димитров главно, една много хубава форма за коопериране на селото чрез ТКЗС. Но провъзгласяването, че с това въпросът е вече решен, фактически спираще развитието. След това, когато се направиха анализи, се оказа, че работата съвсем не е решена, че има големи несъответствия. Предприеха се редица подобрения — та до днешните АПК. Да кажем, определяха се цени, които бяха по-ниски от себестойността, хората бягаха от работата, направиха се няколко намаления на цените с най-доброто желание да се увеличи благоденствието на народа. Обаче тези цени се оказаха много по-ниски от реалните и пазарът, вместо да се наводни със стоки, се опразни. Значи действуваше се не с един строг научен анализ, а субективно.

— По това време се променя и отношението към кадрите, включително и в областта на културата.

— Това отношение към кадрите, към предложенията отдолу, беше станало вече притча по езици. Широко известен е например фактът, когато се насочиха сили срещу един другар, който предложи в известни случаи да не орем земята дълбоко, а по-плитко, защото има култури, които нямат нужда от това. Не — дълбоката оран е наша партийна политика. Един изказа, помня, на един пленум съображение, че когато се насочваме към тази голяма механизация, към тежко машиностроене, изоставяме ежедневните нужди на хората, хората нямат най-елементарни битови предмети. Върху него се изсипа истински жупел, предложението му бе обявено за пълно отстъпление от партийната линия. Повелята винаги да се вслушваме в масите, в техните нужди, да следваме промените в живота беше дълбоко накърнена. Оттук и лошото отношение към кадрите. Аз не искам да се спирам на изключително болезнения въпрос, когато работата на партията за прочистване на нейните редове се насочи не към търсене на провокатори, каквито се бяха укрили, на карьеристи, каквито действително има и винаги ще има, а според формулата, че сега главният враг е врагът с партийен билет.

— Тази формула попада и в литературата от това време.

— Да, има го и в литературата. Известно е какви бяха пораженията, прекрасни стари дейци минаха през затворите, загинаха. Изобщо цялата работа не излизаше от анализ на нашата действителност, а от един субективно издигнат лозунг. Недоверието беше насочено и към културните кадри.

Ето аз ще ви кажа един пример даже от времето след Априлския пленум. Аз бях натоварен да създам един нов вестник за нашата интелигенция — „Народна култура“, — който съществува и досега. . .

— И се радва на популярност. Първият му брой е от 26 януари 1957 г.

— Да. Аз бях тогава в Съветския съюз, повикаха ме по телефона и ми казаха, натоварен си с тази задача, трябва да събереш хората и да го направиш. Бяха вече назначени един-двама души, аз се върнах, започнахме и след Нова година създадохме този вестник. На другия ден ни поканиха, редакцията, бяхме няколко души — Теньо Стоянов, Валери Петров, Шакле, не помня още кой беше — трима-четирима души бяхме, които направихме първия брой. И Червенков* ни посрещна на кръглата маса. Седнахме, той чука по уводната статия и ни пита — какво е това. Погледнах, аз съм я писал като програмна статия и там казвам, че сега културните дейци ще имат свой орган, в който ще могат да се изказват, да обсъждат най-жизнените въпроси, да се провеждат дискусии, спорове и с колективни усилия да се търси истината за нашия живот. А Червенков пита: Какви са тези дискусии, какви спорове — вие желта преса ли ще правите. Вие не сте разбрали задачата. Това е партийен вестник. Тук ще се дават решения, директиви. . . Ние замръзнахме, разбира се, аз трябваше да възразя и му казах. Ако вие искате да издавате един вестник с решения, с окончателни директиви и т. н., то тогава да вземем да издаваме един държавен вестник в областта на просветата и да даваме заповедите на министъра, решенията на Висшия учебен съвет и т. н. Но как можем да си представим един вестник за култура без участието на културните дейци? А когато участвуват тези културни дейци, те никога няма да бъдат на едно мнение. Някоя рецензия, някоя статия за изкуството не е последна. Ето сега — казвам му — литературата върху Шекспир е десет-петнадесет пъти по-голяма от съчиненията му. Значи продължават споровете, продължават разясненията, тълкуванията. Едно произведение, отречено в миналото, можем сега да го издигнем като много голямо произведение и обратно. . . Как е възможно това? И даже малко грубо се обърнах към него, викам, ето, ти разбираш от театър, обичаш театъра, сега скоро ще има един спектакъл по българска пиеса, ние ще те помолим от името на редакцията да напишеш окончателното, партийното решение по този въпрос. Никой не може да се наеме с тази работа. . . А той имаше способност да се позамисля над нещата. . .

— И вашите мисли бяха приети?

— Прие ги, без да признае, че ги приема, но ги прие. Ето виждате, самото дълбоко разбиране на тези хора за начина на ръководство беше такова. Ние ще даваме заповедите, ние ще даваме директивите, ние ще даваме окончателните решения, а вие — ще изпълнявате. Неслучайно се стигна дотам да се закриват изложби, да се пишат страхотни статии, да кажем, по някое литературно явление, по някоя оперета, даже по някои дребни културни събития. Ставаха обсъждания, винаги със сценарий: точно кой ще се изкаже, какво ще каже, да му се прегледа това, което ще говори. Вместо да ръководят, да обединяват културния живот, те излизаха в ролята на администратори, на опекуни. . . Ето това бяха пораженията, изкривяването на правилната димитровска, ленинска линия за ръководство на културата. Заместването на истинското културно ръководство с волята на един човек и на няколко около него.

— Проф. Обретенков, вие сте участник в големите промени, които настъпват след Априлския пленум в 1956 г. Какво ще ни разкажете за тях?

— Аз бих казал, че трябва да помним този кипеж, който настана след Априлския пленум, това освобождаване на духовете и да не позволяваме те да

* По това време той е министър на просветата и културата.

загълхнат. Тогава даже от най-високите партийни инстанции се говореше за необходимостта от дискусии, за необходимостта да се премахне недоверието между хората, за необходимостта от свободна размяна на мнения, разбира се, без да се достига до вражески предложения, които у нас не можеха и да станат. Да спрат политическите квалификации за погрешни изказвания по проблеми на естетиката, на генетиката, на други области. Само бих припомнил как някога кибернетиката беше обявена за буржоазна диверсия. . .

— И това се е отразило задържащо върху развитието на науката.

— Имаше тежки последствия в международен мащаб. Имаше „партийна линия“ в езикознанието, в генетиката. Другото се унищожаваше, уволняваше. Най-лесно беше тогава да се обяви един голям художник за формалист, един литератор — за отстъпник от марксистко-ленинските принципи. . . Ето тези неща трябваше да се поправят. И действително, положили се огромни усилия с участието на самите творчески съюзи. . .

— Вероятно не без борба. . .

— Не без борба. Даже веднага след Априлския пленум се явиха някои хора, които изобщо тръгнаха да отричат правилността на линията. Аз затова започнах с това, че правилността на линията не беше отречена. . . А те искаха да доказват, че партията не може да бъде ръководител. И партията положи много усилия, за да не даде възможност на тази дребнобуржоазна стихия да се развихри, както стана, да кажем, в някои други страни — в Унгария, в Чехословакия, където се яви цяла опозиция срещу линията на партията.

— Докато при нас това са били изолирани случаи.

— При нас действително бяха изолирани, но все пак опасни случаи. И затова решенията на Априлския пленум съдържат преди всичко потвърждение на генералната линия на партията, която беше поставена още приживе на Димитров и намери потвърждение на Петия конгрес. Това беше първото решение, най-мъдрото, на Априлския пленум. Което обаче значи, че генералната линия трябва да се очисти от всички извращения, които бяха допускани в методите, в принципите на ръководство, в отношението към масите, към наболените въпроси на нашето развитие.

— И вероятно тогава са потърсени и нови форми и нови хора. . .

— Тогава се потърсиха нови форми. Постепенно се разгърна творческата инициатива на партията, преодоляна беше сковаността, догматизирането на взетите решения. И едно от най-големите постижения на Априлския пленум беше, че той успя да убеди масите, че нашата линия и напред си остава линия на построяването на социализма. Вниманието се насочи към вредите от всякакъв субективизъм, желаното от някого да се приеме за партийна политика.

Априлският пленум посочи, че бе накърнен един основен принцип на социализма, че крепостите не се превземат само с „ура“, а че се превземат и чрез материалната заинтересованост на масите. Помисли се много дълбоко и няколко пленума станаха след това за насочване към материалната заинтересованост на масите, за правилно използване на материалните ресурси и т. н.

Потърсиха се реалните проблеми на живота, идеите се изпълниха със съдържание. Аз ще ви дам и един такъв пример — жизнено важният за нас въпрос за българо-съветската дружба. Никога той не е слизал от сцената, но стоеше в оная форма, в която го заварихме. Но аз си спомням един пленум след 1956 г., когато се постави въпросът така, че ни накара вече малко да поизтъпнем. Сега не беше достатъчно само да декларираме тази дружба, да се уповаваме на Съветския съюз, да гледаме на нея като на движеща сила в общественото ни развитие, но да изчерпваме нейното съдържание с помощта, която по-големият брат дава на по-малкия. Сега се поставяше въпросът, че нашето развитие вече е такова, че ние можем да излезем в редица области

като партньор, социалистическият интернационализъм да бъде поставен на реални материални основи, да съгласуваме нашите планове във всички области — и в икономиката, и в културата, и, разбира се, в избраната и т. н. Това значеше, че тази дружба няма да се изпълнява, да кажем, само от Комитета за българо-съветска дружба, колкото и многоброен да бъде той, а постепенно ще премине в ръцете на тези, които влизат в планови, творчески, делови, в културни, производствени и пр. отношения със съветските хора.

Съюзът на писателите, да кажем, няма да осъществява тази дружба, като присъства или организира едно заседание със съветски писатели, а като влиза в непосредствени връзки и със Съюза, и със самите съветски писатели, и заедно с тях започва да върши едно общо културно дело. Т. е. ние влизаме в единство като две, суверенни, разбира се, страни, тясно свързани във всички области; както се казва сега на по-модерен език: ние влизаме в отношения като два елемента на една система, които не могат да се развият един без друг без всеки от тях да нарушава самата система. Реално, а не само като лозунг изграждаме социалистическата система. И аз трябва да ви кажа, че това не стана без трудности — и вътрешни, и външни.

— Проф. Обретенков, какви други проблеми бяха разгледани в нова светлина от Априлския пленум?

— Един въпрос, на който беше обърнато много голямо внимание — аз помня спорове по него в Народното събрание, — беше въпросът за навременното подготвяне на кадри за новите отрасли на икономиката. Започна усилено развитие на висшето образование, на средните специални училища, за да могат веднага нуждите на живота да се попълват с кадри, за да не останат партийни решения да висят във въздуха. И още един въпрос, който беше поставен на Априлския пленум и който оттогава винаги стои пред нас — за все по-голямото усъвършенстване на социалистическата демокрация. От Априлския пленум досега всички конгреси, всички пленуми непрекъснато се занимават с него, защото този въпрос е изключително важен, но и изключително сложен и неговото истинско решение изисква непрекъснато да се следи животът и непрекъснато да се усъвършенствуват социалните отношения.

Във връзка с това искам да спомена за общественото-държавното начало, което влиза именно като демократичен метод в управлението на културата. То е израз на усъвършенстването на социалистическата демокрация, пример за търсене на нови форми. След Девети септември Димитровският курс беше именно този. Трябва да ви кажа, че за съжаление тогава нямаше пълно единодушие по този въпрос и за това има много документи. Една група не вярваше в българската интелигенция. Но имаше и друга, която беше убедена, че само отделни представители са фашизирани, че отделни хора са корумпирани, но нашата интелигенция като цяло носи традициите на Възраждането. Димитров се ръководеше именно от тази постановка — вярва в интелигенцията, и тогава, както Вие споменахте, се образува Камарата на народната култура чрез участието на всички творци. Тази идея и по-късно не беше умряла, тя се проявяваше в редица случаи. И дойде време, когато се въведе като важен принцип в управлението на културата. Искам да подчертая, че не се касае само за устройството на Комитета за култура на принципа на общественото-държавното начало с участието на съюзите, на всички културни институти. Изгради се широка мрежа от местни съвети за култура, обединяваха се всички творци по места за създаване и разпространяване на културата. Родиха се много инициативи, които не биха могли да дойдат от централните ръководства, които винаги недоваждат нещо, не познават така добре конкретните условия по места. Вижте колко издателства се явиха, колко галерии се създадоха, колко музикални, театрални състави. Постепенно развитието на културата от задача на

специално назначени министерства и учреждения се превръща в народно дело. Това става, защото са напипани не само конкретните проблеми, но и правилният дух, с който те трябва да бъдат решавани. Принципът на обществеността на просветата, и в областта на стопанството, на контрола и пр. Той трябва непрестанно да се усъвършенствува.

Повдига се народът, участва в съветите за култура, в училищните настоятелства, в комисиите за народен контрол, на други места. Добре, какъв е резултатът? Културата на отделния човек се повишава, хората вземат активно участие, защото вече познават въпросите, интересуват се от тях, вдълбочават се в тях. Тяхната политическа, идейна, художествена и всякаква култура расте, а оттам растат и изискванията към специалистите, към творците. Правят се срещи с писатели. Това не са вече онези читатели, които ахкат и охкат, когато видят жив писател, това са хора, които имат все по-високи и по-високи изисквания. Получава се един нов стимул за развитие на самите художествени ценности на все по-голяма висота. Известен е още от времето на Маркс законът, че производството ражда и своя потребител, и обратното. Получава се истинско саморазвитие на културата, а не насаждане на културата отгоре (което, разбира се, също е нужно).

— Проф. Обретенов, как Вие виждате мястото на изкуствоведските науки в това самодвижение?

— Ще Ви дам един пример. Напоследък в ръководните среди на нашата архитектура, в министерството, се яви една идея за въвлечане на самите хора, които се ползват от архитектурата, още в процеса на проектирането. В нашия институт организирахме една не тясно изкуствоведческа група за социокултурни проблеми на жизнената среда, която разглежда тези проблеми още преди да започне проектирането. Сега те създадоха научно издържана система за обществена оценка на проектите. По законите на социологията се подбират хора, които да изразят общественото мнение, привличат се компетентни рецензенти на предлаганите проекти от съюзите, изгражда се методологията на едно експертно обследване на резултатите от това обсъждане — кое е ценно, кое — не, кое нещо, само намекнато, е много по-ценно от думите на някой, който е държал много голяма реч. . . Народното събрание вече се занимава с тази работа, подготвят се закони, Отечественият фронт е много заинтересуван, социологическият институт работи вече две години заедно с нашата група. Идеята непрекъснато се развива, раждат се форми, които никога преди не е подозирал. Има изгледи наистина потребителите на архитектурата да се въвлекат активно още в процеса на нейното проектиране, създаване. Хубава демократична мечта, нали?

— При това архитектурата е една много сложна и деликатна област на културата. Инвестициите са големи, понякога съществуват сериозни различия между проект и реализация. А дали този опит не би могъл да се насочи и към други области?

— Утре вероятно ще се стигне и до работата на писателите, на художниците. То и сега има критерии — да кажем читателите, книжарниците — ти пишеш книгата, пък аз не я чета. Читателят се явява и купувач на книгата, той оказва своето влияние, купува я или не я купува. В киното също. Даже се чудят понякога критиците — хубав филм, пък никога не отива да го гледа. При художниците това е по-другояче, съюзът организира изложби, създава монументални творби, понякога без оглед на зрителите, никъде няма изследване коя картина как се е посрещнала. Държавата е единственият купувач.

В това отношение все повече расте ролята на критиката. Ако не толкова като реални прояви, то като партийна политика. Непрекъснато се говори, че

това е най-мощният инструмент в ръцете на партията за регулиране на художествения процес, за саморегулиране. А не отгоре чрез декрети да се постави коя творба е слаба и коя — не. Сега, че критиката в различните сфери не се развива напълно в този дух и в желания размер, е друг въпрос. Все пак, не може да се отрече, че тя има големи постижения. Ако все още някои неща не може да постигне, вината е преди всичко в писателите, художниците, критиците и може би в някаква атмосфера, която те взаимно си създават. И това не важи само за критиката. Стана дума и за дискусиите. Съвсем не искам да кажа, че те вече са се превърнали действително в ежедневен метод, но ако това не е реалност, то вината е в мързела на самите творци, в остарялото мислене. Понякога съзнателно отбягваме тези дискусии, често ги правим като юбилейни, по случай някой ден, някоя годишнина, и тогава те стават вяли, нетворчески. А идеята на Априлския пленум е да се намерят парливите въпроси и по тях да си скъсаме главите, ако потрябва. Но това постепенно ще стане, важното е, че го има залегнало в партийната ни политика.

— Струва ми се, че духът на Април се забелязва много отчетливо в изкуствоведските науки при отношението към наследството на миналото.

— Точно така. Коренно се промени отношението към някои художници и художествени явления, към писатели от миналото. Разкри се ценното в тяхното творчество, произведенията им намериха своя път към публиката. Аз мисля, че и тук трябва да виждаме продължение на димитровските и ленинските идеи за изкуството, за културната политика. Неслучайно др. Живков в едни свои спомени, публикувани в сп. „Септември“, каза, че Априлската линия на партията е пряко продължение на Димитровския курс. Ето в това е смисълът, поясни той, че характерно за Димитровския курс беше това всекидневно държане на пулса на живота. Да няма замръзнали формули, да не се превръщат нашите решения в догми, но, разбира се, да се има предвид стратегическата линия на партията. Да се наблюдава животът във всекидневното му развитие. И когато ние се обръщаме, да кажем, към писатели, към художници да се вглеждат в живота, той се разбира не като сбор от факти — там копаят, там крадат, там вършат героични дела, а да се разбира животът като едно непрекъснато пулсиране, като непрекъснато развитие на неговите качества като живот, който поставя всеки ден нови и нови задачи. И аз мисля, че това нещо и досега не от всички се разбира. Най-важното в този Димитровски курс е непрекъснатото и своевременно съгласуване на нашата тактика, даже на някои стратегически задачи с развитието на самия живот.

Това беше изключително характерно за Димитров, правило ми е изключително впечатление, аз съм писал няколко пъти за това. Никак не робувахме на формулировки, а беше винаги конкретен. Аз съм слушал от него формулировки, да кажем, за Отечествения фронт, за характера на нашата демокрация, по десетки въпроси, в които той винаги добавяше нещо ново. Защото обстоятелствата налагаха да погледнем днеска от тая страна, от втора страна, от трета страна. Наблюдал съм отделни, но много характерни случаи. Поставя се на един пленум при Димитров на разглеждане един въпрос с дадено заглавие. Стават много оживени обсъждания — а той имаше тази способност да предизвиква хората да се изкажат, — и накрая този документ, който е внесен, излиза с малко променено заглавие по предложение на Димитров. Не се боеше от това да си направи самокритика, да кажем, за закъснение на темповете. А това е именно ленинският дух, и той бе продължен от Априлския пленум. И с това искам да завърша.

Разговора проведе Николай Аретов